نەخۆشییەکانی کۆئەندامی دەمار

Diseases of the Nervous system

سەریەشە
(٢-١)

دکتۆر بنار سەردار

سەرئێشە و جۆرەکانی و چارەسەری:

سەرئێشە یەکێکە لەو کێشە باوانەی کە زۆر لە کەسان پێوەی دەناڵێنن و بەپێی سەرژمێرییەکان حەوتەم هۆی سەردانی نەخۆشە بۆ لای پزیشک. سەرئێشە جۆر و هۆکاری زۆرەو نزیکەی 60 جۆری هەیە و بەپێی هۆکارەکانی هەریەکەو چارەسەری خۆیان دەبێت.

بۆچی سەرئێشە دروست دەبێت؟

کاسەی سەری مرۆڤ بۆشاییەکی داخراوەو لە چەند پێکهاتەیەك پێکهاتووە و هەریەکەو کاری خۆیان هەیە و لە 3 ژووری پێشەوەو ناوەراست و دواوە جێگای خۆیان کردۆتەوە. کە ئەمانەن:

- دەماخ: بە هەموو بەشەکانی (مێشك، مێشکۆلە،لاکێشە مۆخ، پالامەس و هایپۆپالامەس)

- **بۆرییە خوێنبەرەکان:**
کە لە سورێکی داخراودا (سوری ویلس circle of Willis) خۆراك بە دەماخ دەدەن

- **گیرفانە خوێنهێنەرەکان** (venous sinuses): کە چەند چاڵێکن و خوێنیان تێداکۆدەبێتەوەو وەك خوێنهێنەر کار دەکەن.

- **پەردەکانی دەماخ** (meninges): کە لە دایکە دڵرەقە (Dura matter) و جاڵجاڵۆکەیی (arachnoid) و دایکە میهرەبان (pia matter) پێکهاتووە و مێشك لە کاریگەریی دەرەوە دەپارێزن.

- **شلەی مێشك و درکە مۆخ** (cerebrospinal fluid): کە لە چەند بۆشاییەکی ناو مێشکدا دروست دەکرێت و ئەمیش بە سوری خۆیدا لە مێشکدا بلاودەبێتەوە و دووایی لە ژێر پەردەی جاڵجاڵۆکەیی دەکرێتە گیرفانە خوێنهێنەرییەکانەوە

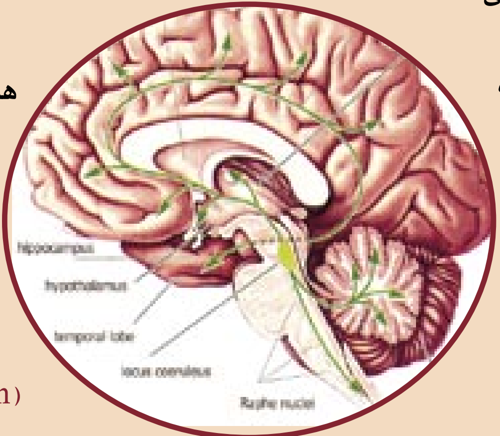

و دووای ئەوەش بۆ دەرەوەی مێشك. رۆژانە 480 ملی لێ دروست دەبێت و هەمان بری لێدەکرێتە دەرەوە.

جا لێرەوە چۆنیەتی دروستبوونی سەر ئێشە بە یەکێ لەم رێگایانە دەبێت:

1. لەبەر ئەوەی بۆشایی کاسەی سەر داخراوە، هەر گۆرانکارییەك لە بر و قەبارەی ئەو پێکهاتانە رووبدات (نم/فراوانبوونی خوێنبەر، زیاد دروست کردن یان کەم فرێدنە دەرەوەی شلەی مێشك و درکە مۆخ) دەبێتە هۆی بەرز بوونەوەی پەستان و ئازار دروست دەکات.

2. **ئەم ئەندامانەی ناو کاسەی سەر دوو جۆرن بە پێی هەستیارییان بۆ ئازار:** هەندێکیان هەستیارن و هەندێك هەست بە ئازار ناکەن. هەستیارەکان بریتین لە: بەشی خوارەوەی دایکە دڵرەقە، گیرفانە خوێنهینەرییەکان، خودی پێنجەم و نۆیەم و دەیەم کاسە دەمار، ماسولکەکانی دەوری سەر، هەروەها ددان و چاو و..... وەك بەشەکانی دەرەوەی. ئەندامە ناهەستیارەکان بریتین لە: ناواخنی شانەی دەماخ،زۆربەی بەشەکانی دایکە دڵرەقە و کاسە دەمارەکان جگە لە 5,9,10

جا هەر کاریگەرییەك بەر هەستیارەکان بکەوێت ئەوا دەبێتە هۆی سەرئێشە و بە پێچەوانەوە بۆ ناهەستیارەکان.

3. **هەندێك جار نەخۆشییەکە لە بەشێکی دیکەدا روودەدات ئازارەکە بە بەشەکانی سەردا بلاو دەبێتەوە** (radiating pain)، **بۆ نموونە:** ئەو ناوچانەی مێشك کە هەستەوەرەکانی لە رێگەی پێنجەم کاسە دەمارەوە دەبێت بریتین لە ژووری پێشەوەو ناوەراستی کاسەسەر، دەم و چاو، نیوەی پێشەوەی تەوقەسەر. جا گەر کاریگەرییەك لە ژووری پێشەوە یان ناوەراستدا هەبێت ئەوا ئازارەکە دەگاتە ناوچەکانی دیکەشەوە.

جا لەسەر بنەمای ئەمانە دەتوانین جۆرەکانی سەرئێشە بە چەند خاڵێك دیاری بکەین:

1. سەرئێشەی تیژ (Acute onset headache): لە چەند چرکەیەکەوە بۆ چەند کاژێرێك

- خوێنبەربوونی ژێر پەردەی جاڵجاڵۆکەیی (subarachnoid hemorrhage)

- سەکتەی دەماخ (stroke)
- هەوکردنی پەردەکانی دەماخ (meningitis)
- نەخۆشیەکانی چاو (هەوکردن، بەرزیی پەستانی چاو glaucoma)
- سەرئێشەی دووای کاری سێکسی (postcoital headache)
- بەرزیی پەستانی خوێن

2. سەرئێشەی نیمچە تیژ (Headache of subacute onset): لە چەند هەفتەیەکەوە بۆ چەند مانگێك

- هەوکردنی خوێنبەری سەر (temporal (giant cell) arteritis
- بارستەیەك لەناو کاسەی سەردا (وەرەم،دومەڵ،کۆبوونەوەی خوێن)
- ژانی پێنجەم کاسەدەمار trigeminal neuralgia
- توش بوون بە ڤایرۆسی هێرپس post herpetic neuralgia
- بەرزیی پەستانی خوێن

تێبینی: خودی پەستانی خوێن بە تەنها سەرئێشە دروست ناکات ئەگەر کاریگەرییەکی لەناو مێشکدا پەیدا نەبێت (Hypertensive encephalopathy)

3. سەرئێشەی درێژخایەن (Chronic headache): چەند ساڵێك

- مایگرەین (شقیقە) migraine
- tension headache..........
- نەخۆشیی بڕبڕەکانی ناوچەی مل
- هەوکردنی گیرفانە هەواکانی دەوروبەری لووت sinusitis
- نەخۆشییەکانی ددان

چی دەکەیت کاتێك سەرئێشەت هەبێت؟

هەرچەندە زۆربەی کات سەرئێشە تەنها کێشەیەکەو ترسی نییە، لە هەمان کاتدا نیشانەی چەندین نەخۆشیی ترسناکەوپێویستە بە هەند وەربگیرێت بە تایبەتی کاتێك لەناکاو بێت و لە سەرەتاوە ئێشی زۆربێت بە پێچەوانەیبۆچوونی زۆرێك لە خەڵکی کە لە هەموو جۆرەکانیدا بە ئازارشکێنێك دەست پێدەکەن.

هەر مرۆڤێك سەرئێشەی هەبوو پێویستە ئەم زانیارییانە بزانین لەسەری:

- ماوەی دەست پێکردنی؟چەندەم جارە؟ هەموو رۆژەکە هەتە یان چەند کاتێکی جیاجیا؟

- لە شوێنێکی دیاریکراودایە(نم/ شەقیقە)؟ یان لە هەموو سەرتدا؟ (نم/ (tension headache

- لە سەرەتاوە بەهێزبووە(سەرئێشەی تیژ) یان وردە وردە زیادیکردووە؟ (نم/لەکاتی بوونی وەرەمدا)

- ئایا تای لەگەڵدایە؟ (هەوکردن)

-خۆت هیچ نەخۆشییەکت هەیە؟ (نم/پەستانی خوێن،دان ئێشە، پەستانی چاو (glaucoma

- هیچ دەرمانێکت خواردووە؟ (نم/ Adalatبۆ پەستانی خوێن، nitrateبۆ نەخۆشیی دڵ، کافایین....)

- هیچ نشانەیەکی دیکەت لەگەڵدایە؟ (نم/رشانەوە، کێش دابەزین،ترس لە رووناکی و دەنگ....)

پشکنینی سەر جێگا: پێوانی پلەی گەرمی (نم/لە کاتی هەوکردندا بەرزدەبێتەوە) و پەستانی خوێن (نم/ لە چەند حاڵەتێکی وەك وەرەم،بەرزی پەستانی خوێن، خورپەی مێشك....) و ژمارەی هەناسەدان لە خولەکێکدا (لە باری ئاساییدا 16-19 جارە لە خولەکێکدا)و ترپەی دڵ (Pulse rateلە باری ئاساییدا لە نێوان 60-100 ترپەیە لەخولەکێکدا).

هەروەها پشکنینی تەواوی کۆئەندامی دەمار کە گرنگترینیان لە سەرئێشەدا هەستکردنە بە پێکانی پەردەکان (meningeal irritation) کە بریتین لە: رەقبوونی مل، زەحمەت

راست کردنەوەی ئەژنۆ کاتێك رانی نوشتابێتەوە(kernig sign) و چەمانەوەی مل لەکاتی نوشتانەوەی راندا (Brudziniski sign)

پشکنینی تاقیگەیی:

وێنەگرتنی سەر بە ئامێری CT و MRI scan

هەروەها پشکنینی شلەی مێشك و درکەمۆخ بە دەرهێنانی لە رێگەی سێبەندەوە(Lumbar puncture) کاتێك شکی هەوکردن یان هەندێك نەخۆشی دی بکەین کە پێویست بە پشکنینی ئەم شلەیە بکات.

لەم بەشەدا باس لە چەند نەخۆشییەك دەکەین کە بە سەر ئێشە دەست پێدەکەن یان سەرئێشە یەکێکە لە نیشانە سەرەکییەکانیان:

أ. سەر ئێشەی تیژ: ئەو سەرئێشەیەی لە سەرەتاوە بە بەهێزی دەست پێدەکات و چەند چرکەیەك بو چەند کاژێرێك دەخایەنێت و پێشتر لە نەخۆشەکەدا رووی نەداوە.

1. خوێنبەربوونی ژێر پەردەی جاڵجاڵۆکەیی Subarachnoid hemorrhage

پەردەی جاڵجاڵۆکەیی بەشی ناوەراستی پەردەکانی دەماخە و لەسەر دایکە میهرەبانە و بۆشایی نێوانیان ئێجگار کەمە و قابیلی کشان نییە و بۆری خوێنیان لە نێواندایە، کەواتە هەر ماددەیەك بکەوێتە نێوانیانەوە دەبێتە هۆی بەرزبوونەوەی پەستان و سەرئێشەیەکی ئێجگار زۆر. لەکاتی خوێنبەربوونیشدا خوێن دەچێتە نێوانیانەوە و هەروەها ئەم بۆرییە خوێنانەش هەستیارن بۆ ئازار. جا ئەم خوێنبەربوونەش چەند هۆیەکی هەیە کە گرنگترینیان لەخۆوە پچرانی خوێنبەرێکە کە لە زکماکەوە لە شوێنێکیدا فراوان دەبێت و دیواری تەنك دەبێتەوە (berry aneurysm) کە ئەمە 75٪ ی هۆکارەکانی پچرانێتی. و یاخود بۆرییە خوێنەکە بە نارێکی دروستدەبێت (A V malformation) و بەهۆی تەسکیی ناوچەکەوە پەستانی دەکەوێتە سەر و دەپچرێت.

بوونی فراوانیی زکماکی و دروستبوونی خوێنبەربوون، یاخود بە چەند هۆکارێك خوێنبەربوونەکە دروست دەبێت، وەك:بەرزبوونەوەی لەپری پەستانی خوێن (وەك لە نەخۆشیی pheochromocytoma دا) خواردنی برێکی زۆری کافایین یان چەند دەرمانێکی بەرزکەرەوەی پەستانی خوێن، خورپەی مێشك، بارستەیەکی ناو کاسەی سەر، و یاخود لەکاتی پێکاندا trauma.

▪ چۆنییەتی بەردەوامبوونی ئەم حاڵەتە:

لەکاتی خوێن بەربوونەکەدا، خوێن بە هەموو بەشەکانی ژێر پەردەی جاڵجاڵۆکەییدا بڵاو دەبێتەوە جا لەبەر ئەوەی ئەم پەردەیەش هەموو رووپۆشی دەماخ و درکەمۆخی داپۆشیوە، رووبەرێکی گەورە داگیردەکرێت و پەستانی ناو کاسەی سەر (intracranial pressure-ICP) بەرز دەبێتەوە، بە جۆرێك دەگاتە رادەی ئەو پەستانەی پێویستە بۆ رۆیشتنی خوێن بۆ دەماخ (cerebral perfusion pressure-CPP) و خوێن بە برێکی کەمتر دەگات و دەبێتە هۆی باش کار نەکردنی مێشك، بۆیە دەبینین 50٪ ی نەخۆشەکان بە بێئاگایی دێن..بە پێی ئەم هاوکێشەیە: CPP=MAP-ICP (MAP=پەستانی خوێن لە لەشدا) لەش وەك وەلامێکی فسیۆلۆژی پەستانی خوێن بەرز دەکاتەوە تا زاڵ بێت بەسەر پەستانی ناو کاسەی سەر دا و خوێن بگات بە مێشك و ئەمەش هۆی بەرزبوونەوەی پەستانی خوێنە لەو کەسانەدا کە ئەم نەخۆشییەیان دەبێت، هەروەها بەرزبوونەوەی پەستانی ناو کاسەی سەر دەبێتە هۆی خوێنبەربوونی خوێنبەری ژێر هایلۆید (subhyaloid hemorrhage) کە لە

ڕێگەی ناوچاوبینەوە (fundoscope) دەبینرێت لە پشتی چاودا.

نیشانەکانی:

دیارترین نیشانەی ئەم نەخۆشییەبریتییە لە سەرئێشەیەکی ئێجگار بەهێزی لەپڕ لە هەموو بەشەکانی سەردا، "لە ژیانمدا سەرئێشەی وام بەخۆمەوە نەدیوە!" بەبێ ئەم سەرئێشەیە ناتوانین بڕیاری ئەم نەخۆشییە لەسەر کەس بدەین.

نیشانەکانی دیکەی:

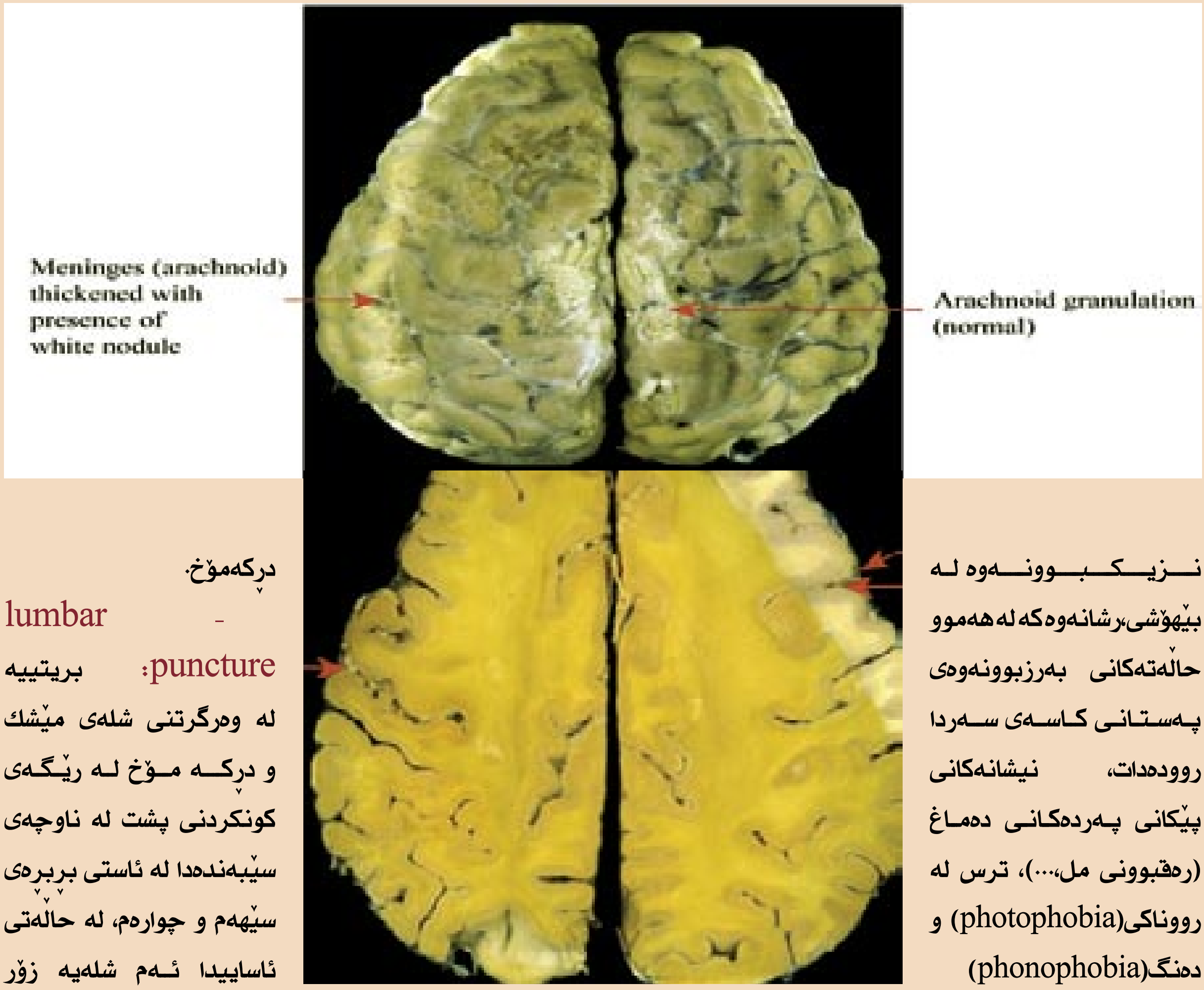

نزیکبوونەوە لە بێهۆشی،ڕشانەوەکە لە هەموو حاڵەتەکانی بەرزبوونەوەی پەستانی کاسەی سەردا ڕوودەدات، نیشانەکانی پێکانی پەردەکانی دەماغ (ڕەقبوونی مل،...)، ترس لە ڕووناکی(photophobia) و دەنگ(phonophobia)

هەرچەندە خوێنبەربوونەکە ماوەیەکی زۆر کەمە و دەوەستێت، توندیی سەرئێشەکە بۆ چەند ڕۆژێك بەردەوام دەبێت و پاشان دووای 10 ڕۆژ وردە وردە دەڕەوێتەوە، لە سەرەتاوە پەستانی خوێن وەك باسمان کرد بە شێوەیەکی بەرچاو بەرز دەبێتەوە، هەروەها پلەی گەرمیش هەندێجار دەگاتە 39س. بینینی خوێنبەربوونی ژێر هایلۆید (subhyloid hemorrhage) لەکاتی ناو چاوبیندا (fundoscope)کە لە 20٪ی نەخۆشەکاندا ڕوودەدات زۆر ترین ئاسانکارە بۆ ناسینەوەی نەخۆشییەکە. هەروەها فرمانەکانی چاو تێکدەچێت لە حاڵەتی پێکانی کاسەدەمارەکانی 2،4،3،6، کە بە شێوەی خێلی (squint)و تێکچوونی مەدای بینین(visual field defect) و چاوکزی دەردەکەون.

پشکنینی تاقیگەیی بۆگەیشتن بە ناسینەوەی نەخۆشییەکە:

لەکاتی بوونی ئەو نیشانانەی سەرەوەدا هەر کە شکی ئەم نەخۆشییە خەتەرناکە بکرێت، پێویستە زۆر بە پەلە دو پشکنینی بۆ بکرێت: CT scan, lumbar puncture

CT scan:

کە خوێنبەربوونەکەمان پیشاندەدات لەناوچەی ژێر پەردەی جاڵجاڵۆکەیی، ئەمە لە 90٪ی حاڵەتەکاندا هەیە، گەر نەدۆزرایوە ئەوا دەچینە سەر وەرگرتنی شلەی مێشك و دڕکەمۆخ.

lumbar - puncture:

بریتییە لە وەرگرتنی شلەی مێشك و دڕکە مۆخ لە ڕێگەی کونکردنی پشت لە ناوچەی سێبەندەدا لە ئاستی بڕبڕەی سێهەم و چوارەم، لە حاڵەتی ئاساییدا ئەم شلەیە زۆر ڕوونە، بەڵام لەکاتی ئەم نەخۆشییەدا کە خوێن دەکەوێتە ناوی ڕەنگی خوێن دەگرێت لەگەڵ ئەم گۆڕانکارییانەی دیکەدا: بەرزبوونەوەی پەستانی ناوی، کەمبوونەوەی ڕێژەی گلوکۆز،بەرزبوونەوەی ژمارەی خڕۆکە

سپـیـیـەکان، بـــەڵام نـاگـاتـە 1500 خرۆکە. گەر دوواى 12 کاژێر وەرى بگرین دەبینین رەنگەکەى زەردبـاو دەبێت (xanthochromia) بە هۆى کاریگەریى ئەنزیمەکانى نـاوى کە خرۆکە سورەکان تێکدەشکێنن و ماددەى بیلیرۆبین دروست دەبێت کە رەنگى زەردباوە.

چۆن بزانین ئەو رەنگى خوێنەى شلەکە بەهۆى کونکردنى پشتەوە نەکەوتۆتە ناوى؟

- بە وەرگرتنى 3 سامپڵى یەك لەدوواى یەك لە شلەکە: لە گەر خوێنەکە هى ناو شلەکە بێت رەنگەکەى ناگۆرێت، بەڵام گەر خوێنەکە لە دەرەوە هاتبێت رەنگەکەى بەرەبەرە کاڵ دەبێتەوە.-

بوونى خرۆکەى سپى بە رێژەیەکى زۆرتر لە ئاسایى:

پاش دڵنیابوون لە نەخۆشیەکە، دەچینە سـەر پشکنینى رەنـگـدارى خوێنبەرەکانى مێشك (cerebral angiography) بۆ بینینى شوێنى ناتەواوییەکە و چۆنییەتى چاککردنەوەى لە رێگەى خوێنبەرى بربرە وملەوە (carotid and vertebral artery)کە سەرچاوەى سورى ویلسن.

چـــۆن ئـــەم نەخۆشــییە لـــە نەخۆشــییەکانى هاوشــێوەى جیـــا دەکەینەوە؟

چـەنـد نەخۆشییەك هـەن کە هــاوشـێـوەى ئــەم نەخۆشییەن لە نیشانەکاندا:

1. **هەوکردنى پەردەکانى دەماخ:** لە رێگەى چۆنییەتى شلەى مێشك و درکەمۆخەوە جیا دەکرێنەوە، دوواتر باس لە گۆرانکارییەکانى ئەم شلەیە دەکەین لەم نەخۆشییەدا.

2. **خوێنبەربوونى ناواخنى مێشك:** هەرچەندە هەمان گۆرانکارى لە شلەى مێشك و درکەمۆخدا دروست دەکات، بەڵام لە نیشانەکاندا دەبینین لایەکى لەش دەگرێتەوە یاخود سەرئێشەکەى لە شوێنێکى دیاریکراودا دەبێت بە پێچەوانەى خوێنبەربوونى ژێر پەردەى جاڵجاڵۆکەیى.

3. **سەرئێشەى دوواى سێکس** postcoital headache: هەندێ جار لەبەر بەرز بوونەوەیەکى لەپرى پەستانى خوێن لەم کاتەدا ئازارێکى هاوشێوەى ئەم نەخۆشییە دروست دەبێت، هەرچەندە ئەنجامێکى خراپى نییە و کاریگەرییەکى ئەوتۆ دروست ناکات لەسەر مێشك لە پشکنینەکاندا پاك دەردەکەوێت، بەڵام پێویستە پشکنینیان هەر بۆ بکرێت دوواى سەئێشەکە و دڵنیا بین لێى کە خوێن بەربوونى ژێر پەردەى جاڵجاڵۆکەیى نییە.

ى(Complication).......
ئەم نەخۆشییە:

- **ئەگەرى دیسان خوێنبەربوون:** گەر بەهۆى فراوانبوونى زکماکییەوە(berry aneurysm) بێت ئەوا ئەگەرى 20٪ ى دیسان خوێنبەربوونى دەبێت لە مـاوەى 10-14 رۆژى دیـکـەدا، بـەڵام بـە هۆکارەکانى دى ئـەگـەرى دیسان خوێنبەربوون کەمە.
- **گەیشتنى خوێنبەربوونەکە بۆ ناواخنى مێشك:** لێرەدا گەر بەهۆى berry aneurysm بێت ئەگەرى کەمتر دەبێت.
- **تەسك بوونەوەى خوێنبەرەکان بەهۆى خوێنبەربوونەکەوە:** کە ئەمەش دەبێتە هۆى ئەوەى خوێن کەم بچێت بۆ ناواخنى مێشك کە لە 1/3 ى حاڵەتەکاندا روودەدات، بەڵام لە 4 رۆژى یەکەمدا روونادات و بە رێژەیەکى زۆر لە 10-14 رۆژیدا دەبێت و پاشان نامێنێت.
- زیـادبـوونـى شـلـەى مێشك و درکـە مـۆخ و دروسـتـبـوونـى .... hydrocephalus بەهۆى درەنـگ فـرێـدانـى شلەى مێشك و درکـەمـۆخ و گـیرانـى لـە نـاوچـەى ژێـر پـەردەى جاڵجاڵۆکەییەوە.
- گەشکە

چارەسەرى:

چارەسەر پێویستە بـــەرەورووى نەهێشتنى کێشەکانى دوواى نەخۆشییەکە بێت:

1. هێور کردنەوە و پشووپێدانى
2. سەرى نەخۆشەکە 15-20 پلە بەرز بێت.
3. پەستانى بـەرزى خوێن چاربکرێت، بەڵام ئاگادارى نزمبوونەوەى پەستان و خوێن کەم رۆیشتن بۆ دەماخ بە.
4. بەکارهێنانى دەرمانى Nimodepine کە داخـەرى کەناڵە کالیسیۆمییەکانە یارمەتى نەهێشتى تەسکبوونەوەى بۆرییەکان لە سەرەتاوە دەدات.
5. دەرمانەکانى دژى خوێن مەیینى وەك Aspirin بوەستێنرێت.
6. شلەمەنى لە رێگەى خوێنەوە بەشێوەى نۆرمال سالاین (0,9٪ NaCl)کە سۆدیۆمى تێدایە.

بەڵام ئاگاداری شلەمەنیی زیاد بە (overhydration) بۆ دوورکەوتنەوە لە لە حاڵەتی هەڵئاوسانی دەماخ (cerebral oedema)

7. لە زۆر نەخۆشدا کەمیی سۆدیۆم لەخوێندا بەهۆی زیادبەکارهێنانی سۆدیۆم لەلایەن مێشکەوە تێبینی دەکرێت، ئەم حاڵەتە بە پێدانی سالاینی قورس (NaCl 3٪) باشتر چار دەکرێت وەك لە کەمکردنەوەی پێدانی ئاو.

*گەر ئاسانکاری لە ئارادا هەبوو: نەشتەرگەریی بۆ ئەنجام بدرێت:

- **نەشتەرگەری بۆ پچڕانی فراوانبوونە زگماکییەکان** (berry aneurysms): بە برینی شوێنی فراوانبوونەکە یاخود تێخستنی coilبۆ ناو فراوانییەکە بۆ گیرسانەوەی خوێن. ئەم نەشتەرگەرییانە هەموو کاتێك ئەنجام نادرێت، بۆ نموونە گەر نەخۆشەکە بێئاگا بوو ئەوا پێویستە هۆشی بێتەوە ئینجا بڕیاری لەسەر بدرێت.

- **نەشتەرگەری بۆ ناتەواویەکانی دی(هۆیەکانی دیکەی خوێنبەربوونەکە)**: بە دەرهێنانی خوێنبەرەکە هەمووی (en block resection) یان گیرانی لە ڕێگەی کاپیتەرێکەوە.

لەگەڵ هەموو ئەمانەدا ڕێژەی مردن بە نەخۆشییەکە زۆر بەرزە:

ئەوانەی بەهۆی فراوانیە زگماکییەکانەوە تووشی خوێنبەربوون دەبن:

20٪ پێش ئەوەی بگەنە نەخۆشخانە دەمرن.

25٪ بە نەخۆشییەکە دەمرن.

20٪بەدووبارەخوێنبەربوونەوەی دەمرن گەر نەشتەرگەریی بۆ نەکرێت.

بەڵام بە هۆکارەکانی دیکەی خوێنبەربوونەکە ڕێژەی مردن دەگاتە 10٪.

2. **هەوکردنی پەردەکانی دەماخ** Meningitis:

ئەمەش یەکێکی دیکە لە نەخۆشییە باوە ترسناکەکان کە تووشی پەردەکانی دەماخ دەبێت، تیایداپەردەکانی دەماخ بە یەکێك لەو هۆکارانەی لای خوارەوە هەودەکات و دەئاوسێت دەبێتە هۆی کاریگەری بۆ سەر ناوچە هەستیارەکانی سەرئێشە و هەوکردنەکە دەگاتە شلەی مێشك و درکەمۆخ. هەوکردنی ئەم ئەندامانە دەورێکی باڵا لە دروست کردنی هەموو نیشانەکاندادەبینێت.

هۆیەکانی: باوترین هۆی هەوکردنی پەردەکان ڤایرۆسە، بەتایبەتی جۆری enterovirus کە پۆلەکانی echovirus, poliovirus, coxsakie virus دەگرێتەوە، بەڵام بەکتریا و بەشێوەیەکی کەمتر کەڕووەکانیش دەورێکی کاریگەریان لە توشبوون بەم نەخۆشییە هەیە، بەکتریا تێکدەرترین هۆکاریانە و پێویستیی بە چارەسەری زوو هەیە.

ئەمانە بەناوبانگترین هۆکاریانن:

1. **ڤایرۆس:**
enterovius,Hesrpes virus,mumps

2. **بەکتریا:**
Hemophilus influenza, Neisseria, Streptococcus, Mycobacteria, Listeria monocytogenes

3. کەڕووەکان:ئەمانە زیاتر لەو کەسانەدا دەبێت کە ئاستی بەرگریی لەشیان کەمە، وەك نەخۆشی ئایدز، ئەوانەی‌لەسەردەرمانەستیرۆیدییەکانن، نەخۆشیی شەکرە.

4. **هۆیەکانی دیکەی وەك:** هەستیاری بە دەرمان،نیشتنی خانەی شێرپەنجەیی لەسەر پەردەکان،نەخۆشییەرۆماتیزمییەکان.

ئەو فاکتەرانەی کاردەمەنە سەر ئەگەری تووشبوون بەم نەخۆشییە:

1. تەمەن:زۆربەی هەوکردنی ڤایرۆسی لە منداڵانی خوار تەمەنی 4 ساڵ دەبێت، لەگەڵ زیادبوونی تەمەن ئەگەری هەوکردنی بەکتریایی زیاتر دەبێت.

2. **شوێنی نیشتەجێ بوون:** بێگومان پاکوخاوێنی دەوری کاریگەری لە کەمکردنەوەی ئەگەری تووشبووندا هەیە. ئەوانەی لە سەربازگە و کەلاوە و قەرەباڵغییەکان ژیان بەسەر دەبەن زیاتر تووش دەبن.

3.**سك پڕی**: ئەگەری هەوکردن بە بەکتریای لیستریا Listera زیاتر دەکات و هەروەها دەتووانێت بۆ کۆرپەلەکەشی بگوێزێتەوە.

4. **ئاژەڵ بەخێوکردن لەماڵەوە:** ئەگەری توشبوونیان بە هەوکردن بە بەکتریای Liasteria و Brucella زیاتر دبێت.

5. **بەرگریی لەش:** هەندێك کەس بەرگریی لەشیان بەهۆی چەند هۆکارێکەوە دادەبەزێت وەك نەخۆشیی

ئایدز، ئەوانەی دەرمانە ستیرۆیدییەکان بەکار دێنن، شەکرە، دەرهێنانی سپڵ بە نەشتەرگەری و بەهۆیەوە زۆر تووشی هەوکردن دەبن کە یەکێك لەوانە ئەم نەخۆشییەیە.

6. **پێکان بە سەردا:** لەکاتی شکانی سەر یان بوونی برینێك لە سەردا رێگە زیاتر خۆش دەبێت بۆ چوونە ژوورەوەی ئەم زیندەوەرانە.

نیشانەکانی:

هەندێ جار نیشانەی کەمی لێدەردەکەوێت و لەگەڵ نەخۆشییەکی سادەی وەك ئینفلۆنزادا بۆمان جیا ناکرێتەوە، بە تایبەتی ئەگەر لە سەرەتادا یاخود بەهۆی ڤایرۆس بێت. هەندێکجاریش نیشانەکانی لێدەردەکەوێت، وەك:

1. سەرئێشەیەکی بەهێز هەر لە سەرەتاوە بە شێوەیەکی بەردەوام لە هەموو سەریدا.

2.تایەکی بەرز بە تایبەتی کاتێك بەهۆی بەکتریاوە بێت کە هەندێ جار دەگاتە 41 پلەی سەدی، هەندێکجار دەگاتە حاڵەتی ورێنە کردن. (لە کۆرپەدا پلەی گەرمیی لەشی دادەبەزێت)

3. رشانەوە و هەستیاری بە رووناکی Photosensitivity

4. پەرکەم

5. نەمانی توانای خواردن و خواردنەوە، یان بە زەحمەت.

6. لە هەندێکی وەك ڤایرۆس و meningococcal دا نیشانە لەسەر پێستیان دەردەکەوێت کە رێگەیەکە بۆ ناسینەوەی نەخۆشییەکە.

ئەو نیشانانەی بەهۆیەوە هەستدەکەین نەخۆشەکە بەرەو خراپی دەڕوات: ئازار لە قاچدا، ساردبوونی دەست و پێ، زەردهەڵگەرانی روو.

هەر کاتێك یەکێك لەو نیشانانەی هەبوو پێویستە بگەیەنرێتە نزیکترین بنکەی تەندروستی.

چۆن نەخۆشیەکە دەناسینەوە؟

هەر کەسێك بە سەرئێشە و تا و رشانەوە هات پێویستە شکی ئەم نەخۆشییەی لێ بکرێت، کەواتە پێویستە لەکاتی پشکنیندا نیشانەکانی پێکانی پەردەکانمان بیر نەچێت (رەقبوونی مل، زەحمەت راستکردنەوەی ئەژنۆ لە کاتی نوشتانەوەی راندا، چەماوەبوونی مل لە کاتی نوشتانەوەی ران).

پاشان پشکنینی تاقیگەیی کە گرنگترینیان پشکنینی شلەی مێشك و درکەمۆخەلە رێگەی lumbar puncture وە کە خاسیەتەکانی شلەکە لەم نەخۆشییەدا بەم جۆرەیە: رەنگێکی لێڵ، زیادبوونی بری پرۆتین (لە حاڵەتی ئاساییدا 40 مگم ە)، کەمبوونەوەی گلوکۆز (لە باری ئاساییدا 2/3 ی گلوکۆزە لە خوێندا) بەرزبوونەوەی پەستانی شلەکە، زیادبوونی رێژەی خرۆکە سپییەکان تیایدا.

تێبینی: لەکاتی هەوکردن بە ڤایرۆس پرۆتین و گلوکۆز برەکەیان ئاساییە و ناگۆڕێت.

چارەسەری: پێویستە چارەسەر لە نەخۆشخانە بکرێت.

1. دووابەدووای وەرگرتنی شلەی درکەمۆخ، بنێردرێت بۆ تاقیگە بۆ دۆزینەوەی ئەو زیندەوەرەی تووشی کردووە.

2. شلەمەنی لە رێگەی خوێنەوە (Intravenous fluid)، بەڵام پێویستە وریای زیادەڕەوی لە پێدانی شلە بین تا تووشی ئاوسانی مێشك (cerebral edema) نەبێت.

3. دەرمانی دژەژیانی (Antibiotics) لە رێگەی خوێنەوە بە زۆرترین بڕ، (پێویستە پێش هاتنەوەی ئەنجامی تاقیگەکە ئەم دەرمانانەی پێ بدەین).

4. دەرمانی دژەپەرکەم لەکاتی روودانی پەرکەمدا.

5. **ستیرۆید:** لە سەرەتادا زۆر گرنگە پێش پێدانی ئەنتیبایۆتیك بە 15-20 خولەك بۆ وەستاندنی پرۆسەی هەوکردنەکە.

ئەم کارانە لەژێر چاودێرییەکی ورد و بەکارهێنانی خشتەی چاودێری (follow up chart) دەبێت.

خۆپاراستن:

1. پاك و خاوێنی

2. کوتانی (vaccine) دژی هەندێ بەکتریا:

- Hemophilus influenza b لە تەمەنی 2 ساڵییەوە یاخود هەر تەمەنێك لەکاتێکدا ئەگەری تووشبوونیان زۆر بێت.
- Pneumococcal conjugated vaccine
- Pneumococcal polysaccharide vaccine
- meningococcal polysaccharide vaccine.